Archive of SID.ir

Modern Interdisciplinary Research in Law
Vol. 5, Issue 2, Summer 2025, 102-116
jmirl.apadana.ac.ir

Apadana Institute of Higher Education

Jurisprudential and Legal Feasibility of Marriage Contracts with Artificial Intelligence: General Rules in Iranian and International Law

Yashar Tahery *
Assistant Professor of Law, Apadana Institute of Higher Education, Shiraz, Iran.

Mohammad Abolhasani
Undergraduate Student of Law, Apadana Institute of Higher Education, Shiraz, Iran.

Received: 13/May/2025 Accepted: 11/September/2025 eISSN: 2783-4204 ISSN: 2783-3631

Abstract

Artificial intelligence, as an emerging phenomenon in recent decades, had raised fundamental questions in the field of law, especially in personal contracts such as marriage. This study aimed to examine the feasibility of concluding a marriage contract with artificial intelligence in the jurisprudential and legal system of Iran and certain international systems. The research method was descriptive–analytical and based on library resources. The author analyzed legal and jurisprudential documents in Iran and conducted a comparative study of selected legal systems, including the European Union, Japan, Saudi Arabia, and the United States, to investigate legal, jurisprudential, and ethical challenges. The findings indicated that, due to the lack of legal personality and capacity in artificial intelligence, it could not assume legal responsibility, possess valid intent for offer and acceptance, engage in procreation, or participate in family formation. The results also revealed that even in international legal systems, marriage with artificial intelligence has not been recognized. Therefore, under current conditions, concluding a marriage contract with artificial intelligence is legally, jurisprudentially, and internationally invalid, and there is a need for serious reconsideration of the fundamental concepts of private law in the face of emerging technologies.

Keywords: marriage, artificial intelligence, contract, family

* Corresponding Author: yashartahery@gmail.com

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

فصلنامه تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق
دوره ۵، شماره ۲، تابستان ۱٤۰٤، ۱۰۲-۱۱٦
jmirl.apadana.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۰ eISSN: 2783-4204 ISSN: 2783-3631

امکان‌سنجی فقهی و حقوقی انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی با نگاهی به قواعد عمومی قراردادها در نظام حقوقی ایران و بین‌الملل

یاشار طاهری * استادیار گروه حقوق، مؤسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران.

محمد ابوالحسنی دانشجوی کارشناسی حقوق، مؤسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران.

چکیده

هوش مصنوعی به‌عنوان پدیده‌ای نوظهور در دهه‌های اخیر، پرسش‌های بنیادینی در حوزه حقوق، به‌ویژه در قراردادهای شخصی مانند عقد نکاح، به وجود آورده بود. پژوهش حاضر با هدف بررسی امکان‌پذیری انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی در نظام فقهی و حقوقی ایران و برخی نظام‌های بین‌المللی انجام گرفت. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای بوده است. نگارنده با تحلیل اسناد قانونی و فقهی در ایران و بررسی نظام‌های حقوقی منتخب ازجمله اتحادیه اروپا، ژاپن، عربستان سعودی و آمریکا چالش‌های حقوقی، فقهی و اخلاقی این موضوع را مورد بررسی قرار داد. یافته‌ها نشان دادند که با توجه به فقدان شخصیت و اهلیت در هوش مصنوعی، امکان پذیرش مسئولیت حقوقی، اراده معتبر برای ایجاب و قبول، ایفای نقش در تولیدمثل و مشارکت در تشکیل خانواده برای این سامانه‌ها وجود نداشت. همچنین، بررسی‌ها نشان دادند که حتی در نظام‌های حقوقی بین‌المللی نیز نکاح با هوش مصنوعی به رسمیت شناخته نشده است. بر این اساس، در شرایط کنونی، انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی از منظر حقوقی، فقهی و بین‌المللی نامعتبر بوده و نیاز به بازنگری جدی در مفاهیم بنیادین حقوقی در مواجهه با فناوری‌های نوین احساس می‌شد.

کلیدواژه‌ها: نکاح، هوش مصنوعی، عقد، خانواده

* نویسندهٔ مسئول: yashartahery@gmail.com

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

مقدمه

گسترش روزافزون فناوری‌های نوین، به‌ویژه هوش مصنوعی، عرصه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی را دستخوش تحول کرده است. ورود سامانه‌های هوشمند به حوزه روابط حقوقی، پرسش‌های بنیادینی را در زمینه امکان‌سنجی انعقاد قراردادها برانگیخته است؛ پرسش‌هایی که نه‌تنها ناظر بر قابلیت این سامانه‌ها در ایفای نقش یک طرف قرارداد بلکه متضمن بررسی مفاهیمی چون اهلیت، اراده، رضایت و مسئولیت حقوقی است. در نظام حقوقی ایران، انعقاد هر قرارداد مستلزم احراز شرایطی است که در مواد ۱۸۳ و ۱۹۰ قانون مدنی تصریح شده است. بااین‌حال، جایگاه هوش مصنوعی در چارچوب این الزامات هنوز به‌روشنی تبیین نشده است. بررسی قواعد عمومی قراردادها، نقطه آغاز لازم برای تحلیل هر نوع قرارداد نوپدید ازجمله قراردادهای مبتنی بر هوش مصنوعی است؛ زیرا بسیاری از الزامات شکلی و ماهوی در تمام عقود مشترک‌اند. یکی از عقود ویژه که بررسی آن در این زمینه اهمیت مضاعف دارد، عقد نکاح است. نکاح به‌عنوان نهادی حقوقی و شرعی، افزون بر شرایط عمومی قراردادها، تابع ضوابط خاصی است که ریشه در مبانی فقهی و فرهنگی دارد. پرسش اصلی آن است که آیا می‌توان در پرتو تحولات فناوری، شرایط و ارکان لازم برای نکاح را در ارتباط با هوش مصنوعی تحقق‌یافته دانست؟ این پژوهش با هدف بررسی فقهی و حقوقی انعقاد قراردادها با هوش مصنوعی، با تمرکز ویژه بر عقد نکاح، تلاش می‌کند ضمن تحلیل قواعد عمومی و چالش‌های حقوقی موجود، امکان‌سنجی این عقد را در نظام حقوقی ایران و برخی نظام‌های بین‌المللی ارزیابی نماید. پژوهش حاضر با تمرکز بر مفهوم و ماهیت هوش مصنوعی، به بررسی جایگاه آن در نظام‌های حقوقی کشورهای مختلف، به‌ویژه نظام حقوقی ایران، می‌پردازد. در ادامه، امکان ورود هوش مصنوعی به عرصه قراردادهای حقوقی و نقش آن در فرآیند انعقاد قراردادها تحلیل می‌شود. در گام پایانی نیز، با تمرکز بر نهاد نکاح، ظرفیت‌ها و چالش‌های احتمالی در زمینه تشکیل عقد نکاح با هوش مصنوعی در نظام‌های بین‌المللی و ایران بررسی خواهد شد.

پیشینه پژوهش

در دهه‌های اخیر، گسترش فناوری هوش مصنوعی، پرسش‌های جدیدی در حوزه‌های مختلف ازجمله حقوق و فقه، پدید آورده است. یکی از این پرسش‌ها، امکان انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی است که همچنان محل بحث و ابهام است. در ایران، حمیدی (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی ابزارشناختی هوش مصنوعی برای انعقاد قرارداد»، به بررسی امکان‌سنجی انعقاد قرارداد توسط هوش مصنوعی پرداخته؛ اما تمرکز اصلی او بر قراردادهای عمومی بوده و به عقد نکاح اشاره‌ای نداشته است. همچنین، بینا و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «واکاوی نکاح با ربات انسان‌نما در فقه امامیه»، دیدگاه‌های فقهی درباره مشروعیت نکاح با ربات را بررسی کرده‌اند؛ ولی این تحقیق صرفاً از منظر فقه امامیه بوده و مباحث حقوقی، تطبیقی و بین‌المللی را مورد بررسی قرار نداده است. در سیاست‌گذاری داخلی، دولت ایران به‌موجب سند ملی «آیو»، راه توسعه هوش مصنوعی را هموار کرده است که نشان‌دهنده اهمیت ویژه این فناوری در سطح ملی است. در سطح بین‌المللی نیز تصویب «قانون هوش مصنوعی» اتحادیه اروپا در سال ۲۰۲۴، بیانگر توجه جدی قانون‌گذاران اروپایی به ابعاد حقوقی این فناوری است؛ هرچند این قانون نیز تاکنون ورود مستقیم هوش مصنوعی به نهادهایی چون ازدواج را به رسمیت نشناخته؛ اما نقطه عطفی برای پذیرش قراردادهای هوش مصنوعی محور به شمار می‌رود. در فقه اسلامی نیز با توجه به جایگاه برجسته ازدواج در قرآن کریم و احادیث، بررسی امکان تحقق عقد نکاح با هوش مصنوعی ضروری به نظر می‌رسد. با وجود گسترش پژوهش‌ها در حوزه کاربردهای هوش مصنوعی، مرور ادبیات موجود نشان می‌دهد تاکنون مطالعه‌ای جامع که به‌طور خاص و تحلیلی، امکان‌سنجی عقد نکاح با هوش مصنوعی را از منظر فقهی، حقوقی و بین‌المللی بررسی کند، انجام نشده است. پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ علمی

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

را با تمرکز بر نظام حقوقی ایران، اسناد بین‌المللی و منابع فقهی، پر کند و تحلیلی عمیق از ظرفیت‌ها و موانع این پدیده نوظهور ارائه دهد.

روش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی و از لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و اسنادی است. در مرحله نخست، متون فقهی و حقوقی، شامل قانون مدنی ایران، منابع فقه امامیه، قرآن کریم و احادیث، مورد بررسی شد تا شرایط اساسی صحت عقد نکاح و الزامات آن در حقوق ایران استخراج شود. در گام دوم، با بهره‌گیری از مقررات و رویه‌های حقوقی در نظام‌های منتخب بین‌المللی شامل اتحادیه اروپا، ژاپن، عربستان سعودی و ایالات‌متحده آمریکا بررسی گردید. معیار انتخاب این نظام‌ها، تنوع دیدگاه‌ها نسبت به فناوری‌های نوین، سطح پیشرفت در حوزه هوش مصنوعی و وجود یا فقدان مقررات خاص درباره ازدواج و قراردادهای خودکار بود. در گام سوم، یافته‌های حاصل از بررسی فقهی و حقوقی، با داده‌های به‌دست‌آمده از مطالعه تطبیقی تلفیق شد و از طریق تحلیل حقوقی، ظرفیت‌ها، چالش‌ها و موانع پذیرش هوش مصنوعی در نهاد نکاح شناسایی گردید. تحلیل‌ها بر مبنای اصول کلی حقوق خصوصی، قواعد فقهی و ملاحظات اخلاقی انجام شد تا چارچوبی جامع برای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش فراهم آید.

۱- مفهوم هوش مصنوعی

۱-۱- تعریف هوش مصنوعی

هوش مصنوعی[1]، نوعی از هوش است که به‌واسطه سامانه‌ها و الگوریتم‌های رایانه‌ای ایجاد می‌شود. این نوع هوش در برابر هوش طبیعی[2] قرار دارد؛ هوشی که در موجودات زنده‌ای همچون انسان و برخی حیوانات مشاهده می‌شود و شامل توانایی‌هایی چون یادگیری، استدلال، حافظه و درک محیط است. در مقابل، هوش مصنوعی برخاسته از مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و الگوریتم‌هایی است که توسط انسان طراحی شده‌اند. این سامانه‌ها به‌صورت برنامه‌ریزی‌شده و بر پایه داده‌های ورودی، اقدام به تحلیل، تصمیم‌گیری و اجرای وظایف خاص می‌نمایند. به عبارت دیگر، برخلاف هوش طبیعی که ذاتی و درونی است، هوش مصنوعی محصول طراحی بیرونی و عملکرد ماشینی است. در سال‌های اخیر، با پیشرفت سریع فناوری، شاخه‌هایی چون پردازش زبان طبیعی[3] و بینایی ماشین[4] نیز به بستر هوش مصنوعی اضافه شده‌اند (یوسفی، ۱۴۰۴). این حوزه‌ها توانسته‌اند سطح عملکرد سامانه‌های هوشمند را تا حد زیادی به توانایی‌های شناختی انسان نزدیک کنند؛ به‌گونه‌ای که برخی از این سامانه‌ها در تحلیل اطلاعات، پردازش تصویر و پاسخ‌گویی دقیق به مسائل، عملکردی مشابه یا حتی فراتر از انسان از خود نشان داده‌اند.

۱-۲- جایگاه هوش مصنوعی در نظام‌های حقوقی

الف- در ایران

در ایران، هوش مصنوعی همچنان ابزاری نوظهور و در حال رشد به شمار می‌رود. در سال ۱۴۰۳، به‌موجب «سند ملی هوش مصنوعی جمهوری اسلامی ایران» که به اختصار «آیو» نامیده می‌شود، سازمان ملی هوش مصنوعی ایران تأسیس

1. artificial intelligence
2. natural intelligence
3. natural language processing
4. machine vision

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

شد. در ماده ۱[1] این سند، هوش مصنوعی تعریف و از آن با عنوان «ماشین» یاد شده است؛ تعبیری که خود می‌تواند منشأ چالش‌های قابل‌توجهی در بحث اعطای شخصیت حقوقی یا حقیقی به سامانه‌های هوشمند باشد. همچنین، ماده ۲[2] سند مزبور، به تبیین اصول و مبانی ارزشی مرتبط با هوش مصنوعی پرداخته است؛ اصولی که در آینده مبنای سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری در این حوزه خواهند بود. هرچند سند آیو به‌نوعی نقشه راه و چارچوب بنیادین تنظیم مقررات هوش مصنوعی در کشور تلقی می‌شود؛ اما تاکنون هیچ قانون مستقل و جامعی در خصوص هوش مصنوعی در نظام حقوقی ایران به تصویب نرسیده است.

ب- در اروپا

در اتحادیه اروپا، قانون‌گذاری در حوزه هوش مصنوعی به شکل مشخص‌تری نسبت به بسیاری از کشورها انجام شده است. مهم‌ترین سند حقوقی در این زمینه، قانون هوش مصنوعی اتحادیه اروپا[3] مصوب سال ۲۰۲۴ میلادی است. این قانون، نظامی طبقه‌بندی‌شده برای نظارت بر هوش مصنوعی ارائه می‌دهد که بر مبنای سطح ریسک هوش مصنوعی طراحی شده است. مطابق این قانون، هوش مصنوعی به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند:

۱. سامانه‌های با ریسک غیرقابل‌قبول[4]: بر اساس ماده ۵ این قانون، استفاده از برخی از اشکال هوش مصنوعی که تهدیدی جدی برای حقوق بنیادین افراد، کرامت انسانی یا امنیت عمومی ایجاد می‌کنند، به‌طورکلی ممنوع است. ازجمله مصادیق این دسته می‌توان به سامانه‌های شناسایی بیومتریک زنده از راه دور در مکان‌های عمومی، سامانه‌های امتیازدهی اجتماعی یا سامانه‌هایی که به نحوی فریبنده بر رفتار افراد تأثیر می‌گذارند، اشاره کرد.

۲. سامانه‌های با ریسک بالا[5]: مطابق ماده ۶ این قانون و پیوست‌های آن، سامانه‌هایی که در حوزه‌هایی نظیر سلامت، آموزش، اشتغال، اجرای قانون یا عدالت به کار می‌روند و ممکن است بر حقوق اساسی یا ایمنی افراد اثرگذار باشند، پرخطر تلقی می‌شوند. این سامانه‌ها مشمول الزامات قانونی گسترده‌تری ازجمله ارزیابی ریسک، شفافیت، مستندسازی و نظارت انسانی هستند.

۳. سامانه‌های با ریسک محدود[6]: سامانه‌هایی که در دو دسته فوق قرار نمی‌گیرند و خطری جدی برای حقوق یا سلامت افراد ایجاد نمی‌کنند، مشمول الزامات سبک‌تری هستند. ازجمله، لازم است به کاربران اعلام شود که در حال تعامل با یک سامانه هوش مصنوعی هستند. مصادیق این دسته شامل چت‌بات و ابزارهای هوش مصنوعی تولید محتوا هستند.

۲- امکان‌سنجی انعقاد قرارداد توسط هوش مصنوعی

۲-۱- قواعد عمومی قراردادها

الف- اهلیت

انسان به‌محض تولد، صاحب حق محسوب می‌شود. حقوق، هم برای اشخاص حقیقی و هم برای اشخاص حقوقی قابل تصور است .اهلیت در معنای عام، صلاحیت شخص برای دارا شدن و اجرای حق و تکلیف است (صفایی و قاسم‌زاده،

---

۱. به توانایی ماشین برای انجام عملکردهای خودکار و نظام‌مند ازجمله یادگیری، درک، استنتاج، حل مسئله، پیش‌بینی، تصمیم‌گیری و اقدام از طریق به‌کارگیری دانش و اطلاعات و پردازش داده گفته می‌شود.

۲. هم‌راستا با مبانی ارزشی جمهوری اسلامی ایران در قانون اساسی و غیره، اصول و مبانی ارزشی این سند عبارت‌اند از:

3. Regulation (EU) 2024/1689
4. unacceptable risk
5. high-risk ai systems
6. limited or minimal risk

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۱۴۰۱، ص ۲۰۱). نخستین حقی که هر فرد از بدو تولد به دست می‌آورد، حق تمتع است؛ واژه‌ای که در لغت به معنای برخوردار شدن آمده است (دهخدا، ۱۴۰۴). نمونه‌هایی از این حق، شامل مالکیت، وراثت، ازدواج و... است. نوع دیگری از اهلیت، اهلیت استیفا است که به معنای صلاحیت فرد برای اِعمال حقوقی است که از آن برخوردار شده است (جعفری لنگرودی، ۱۴۰۳، ص ۹۸). همان‌طور که گفته شد، تنها اشخاص می‌توانند دارنده و مُجری حق باشند. اکنون این پرسش قابل تأمل است که آیا هوش مصنوعی نیز می‌تواند از جایگاه یک شخص در حقوق برخوردار شود؟ در نظام حقوقی ایران و حتی در مقررات اتحادیه اروپا، تاکنون شخصیت مستقلی برای هوش مصنوعی به رسمیت شناخته نشده است. بااین‌حال، گزارش سال ۲۰۱۷ پارلمان اروپا[1] در خصوص قواعد حقوق مدنی مربوط به ربات‌ها، پیشنهاد اعطای شخصیت الکترونیکی[2] به برخی ربات‌های پیشرفته را مطرح نموده است. اگرچه این پیشنهاد جنبه الزام‌آور ندارد؛ اما بیانگر دغدغه‌ای نوظهور در اعطای شخصیت به این سامانه‌هاست. بر این اساس، تا زمانی که هوش مصنوعی فاقد شخصیت و به تبع آن، فاقد اهلیت حقوقی باشد، نمی‌تواند به‌طور مستقل طرف قرارداد قرار گیرد.

ب- قصد و اراده

اراده در لغت به معنای خواستن و قصد کردن است (عمید، ۱۴۰۴). از منظر حقوقی، اراده یکی از ارکان اساسی در تحقق اعمال حقوقی به‌ویژه قراردادها محسوب می‌شود؛ چراکه نبود آن موجب بطلان عقد خواهد بود. مطابق قسمت اخیر ماده ۱۹۵ قانون مدنی، «اگر کسی در حال مستی یا بی‌هوشی یا در خواب معامله نماید، آن معامله به‌واسطه فقدان قصد باطل است»؛ بنابراین، وجود اراده واقعی و آگاهانه در زمان انعقاد عقد، امری ضروری است و نیز فقدان قصد به هر دلیل که باشد باعث بطلان عقد است (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۱۹۸). در ارتباط با هوش مصنوعی، این پرسش بنیادین مطرح می‌شود که آیا سامانه‌های هوشمند همچون هوش مصنوعی، واجد اراده‌ای مستقل برای انعقاد قرارداد هستند؟ درواقع، سامانه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی، مجموعه‌ای از الگوریتم‌های از پیش طراحی‌شده توسط انسان‌ها هستند که بر اساس ورودی‌های خاص، خروجی‌هایی معین ارائه می‌دهند. این سامانه‌ها نه آگاهی دارند و نه قصد و نه حتی فهم و بینش انسانی بلکه صرفاً طبق برنامه‌ریزی عمل می‌کنند. ازاین‌رو، نمی‌توان گفت که رفتار آن‌ها ناشی از اراده حقوقی به معنای دقیق کلمه است. بااین‌حال، در برخی نظام‌های حقوقی، به‌ویژه در حوزه حقوق تجارت الکترونیک، رویکرد متفاوتی مشاهده می‌شود. مطابق بند (ب) ماده ۱۸[3] قانون تجارت الکترونیک ایران، داده‌پیام‌ها می‌توانند وسیله‌ای برای بیان اراده تلقی شوند، مشروط بر آنکه قابلیت انتساب به شخص معینی را داشته باشند .در اینجا، منظور از شخص معین همان کسی است که هوش مصنوعی را به کار گرفته‌اند است. به عبارت دیگر، اگرچه خود هوش مصنوعی فاقد اراده است؛ اما ممکن است اراده انسانی از طریق این ابزار بروز یابد؛ بنابراین، در مواردی که انسان اراده خود را از طریق هوش مصنوعی اعمال می‌کند، می‌توان چنین اعمالی را از حیث قصد و اراده، به شخص انسانی منتسب دانست و عقد را معتبر تلقی نمود؛ اما چالش اصلی زمانی پدید می‌آید که سیستم بدون مداخله مستقیم و آگاهانه انسان، به‌صورت کاملاً مستقل وارد تعامل قراردادی شود؛ در چنین مواردی، انتساب اراده به یک شخص حقیقی دشوار یا حتی ناممکن می‌شود و درنتیجه، اعتبار عقد زیر سؤال می‌رود.

1. Civil Law Rules on Robotics, 2017
2. electronic personhood
۳. اگر به‌وسیله سیستم اطلاعاتی برنامه‌ریزی شده یا تصدی خودکار از جانب اصل‌ساز ارسال شود.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۲-۲- چالش‌های انعقاد قرارداد با هوش مصنوعی

الف- مسئولیت حقوقی

مسئولیت، به معنای تعهد و الزام شخص در برابر دیگری یا نسبت به امری تعریف شده است (دهخدا، ۱۴۰۴). در نظام حقوقی ایران، مسئولیت به دو دسته کلی تقسیم می‌شود: مسئولیت قراردادی[1] و مسئولیت مدنی[2] (قهری). مسئولیت قراردادی در ماده ۲۲۶ قانون مدنی مورد اشاره قرارگرفته است. همچنین، هرگاه درنتیجه عدم اجرای تعهد، زیانی به متعهدله وارد شود، وی حق دارد جبران خسارت را از طریق مراجعه به دادگاه مطالبه نماید (جباری، ۱۳۹۳). مسئولیت مدنی نیز به معنای تعهد قانونی شخص به جبران ضرر وارده به دیگری است؛ اعم از آنکه این ضرر ناشی از فعل شخص باشد یا نتیجه عملکرد او (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۴، به نقل از بابایی، ۱۳۹۹، ص ۱۳). بر این مبنا، مسئولیت جبران خسارت ممکن است ناشی از تخلف از مفاد قرارداد (مسئولیت قراردادی) یا صرف انجام یک فعل زیان‌بار بدون وجود قرارداد (مسئولیت قهری) باشد؛ در هر دو حالت، اصل بر الزام شخص زیان‌زننده به جبران ضرر است. پرسش اساسی در این زمینه آن است که آیا هوش مصنوعی قادر به پاسخ‌گویی نسبت به تعهدات و آثار عملکرد خود است؟ مطابق ماده ۹۵۸ قانون مدنی، «هر انسان متمتع از حقوق مدنی خواهد بود، لیکن هیچ‌کس نمی‌تواند حقوق خود را اعمال و اجرا کند؛ مگر اینکه برای این امر اهلیت قانونی داشته باشد»؛ بنابراین، اهلیت یکی از شرایط بنیادین برای حضور در فرآیند دادرسی و پذیرش مسئولیت مدنی و قراردادی به شمار می‌رود. درحالی‌که همان‌گونه که پیش‌تر نیز بیان شد، هوش مصنوعی فاقد اهلیت قانونی است؛ ازاین‌رو، از دیدگاه حقوقی، هوش مصنوعی نه توانایی اعمال حقوق مدنی را دارد و نه می‌تواند به‌طور مستقل در قبال تعهدات خود مسئول شناخته شود یا از خود دفاع نماید. در فرضی که شخصی با بهره‌گیری از هوش مصنوعی موجب ورود خسارت به دیگری شود، این پرسش مطرح می‌شود که مسئولیت متوجه چه کسی خواهد بود؟ با توجه به اینکه هوش مصنوعی در این موارد صرفاً نقش یک ابزار را ایفا می‌کند، مسئولیت حقوقی متوجه شخص استفاده‌کننده از آن خواهد بود؛ چراکه اقدام زیان‌بار، به‌واسطه انتخاب و عمل وی از سامانه صورت گرفته و هوش مصنوعی تنها وسیله انجام عمل بوده است؛ بنابراین، استفاده‌کننده نمی‌تواند مسئولیت خود را به هوش مصنوعی منتقل کرده و از پاسخ‌گویی قانونی امتناع ورزد.

ب- ایجاب و قبول

یکی از چالش‌های اساسی در انعقاد قرارداد با هوش مصنوعی، تحقق ایجاب و قبول است؛ یعنی ابراز اراده متقابل طرفین برای ایجاد یک رابطه حقوقی الزام‌آور. ایجاب و قبول به هر امر یا رفتاری اطلاق می‌شود که بیانگر قصد و رضایت طرفین برای تشکیل عقد باشد. طرف ایجاب‌کننده، موجب و طرف قبول‌کننده، قابل نامیده می‌شود (شهیدی، ۱۴۰۳، ص ۵۱). حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا هوش مصنوعی می‌توانند به‌عنوان یکی از طرفین ایجاب یا قبول، در انعقاد عقد ایفای نقش کنند؟ پیش‌تر بیان شد که اهلیت، قصد و رضای طرفین از شروط اساسی انعقاد عقد هستند (ماده ۱۹۰ قانون مدنی ایران) و در حقوق ایران، تنها اشخاص اعم از حقیقی یا حقوقی از اهلیت تمتع و استیفا برخوردارند. ازآنجاکه هوش مصنوعی تاکنون در نظام حقوقی ایران، واجد شخصیت مستقل تلقی نشده، طبیعتاً نمی‌تواند دارای اراده حقوقی و به تبع آن، ایجاب یا قبول معتبر ارائه دهد. لذا در چارچوب قواعد سنتی حقوق ایران، انعقاد عقد توسط یا با هوش مصنوعی، فاقد اعتبار تلقی می‌شود؛ اما در نظام‌های حقوقی بین‌المللی، رویکردی متفاوت مشاهده می‌شود. به‌عنوان نمونه، قانون آنسیترال ۲۰۲۴ در خصوص قراردادهای مبتنی بر سامانه‌های خودکار[3]، در ماده

1. contractual liability
2. civil liability
3. Uncitral Model Law on Automated Contracting, 2024

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۳[1] بیان داشته است قرارداد ممکن است از طریق تعامل یک سیستم خودکار یک شخص با سیستم خودکار دیگر یا با یک شخص تشکیل شود، مشروط بر اینکه آن سیستم یا شخص، در رفتاری مشارکت داشته باشد که دلالت بر شناسایی قرارداد نماید. این ماده، به‌صراحت امکان تشکیل قرارداد از طریق تعامل سامانه‌های خودکار ازجمله هوش مصنوعی را به رسمیت می‌شناسد، بی‌آنکه نیاز به تشخیص اراده انسانی در لحظه عقد وجود داشته باشد. به عبارت دیگر، در چارچوب آنسیترال، اراده انشایی می‌تواند از سوی یک سیستم خودکار نیز تحقق یابد، به شرط آنکه طراحی و عملکرد آن سیستم به‌گونه‌ای باشد که رفتار وی دلالت بر تمایل به تشکیل قرارداد داشته باشد. این رویکرد، گرچه با نظام حقوقی ایران که مبتنی بر احراز شخصیت و اهلیت است مغایرت دارد؛ اما بازتابی از تلاش حقوق بین‌الملل برای تطبیق با مقتضیات فناوری‌های نوین محسوب می‌شود. با توجه به آنچه تاکنون در خصوص چالش‌های ایجاب و قبول و مسئولیت در انعقاد قرارداد با هوش مصنوعی بیان شد، اکنون لازم است این مباحث را در چارچوب یکی از عقود معین بررسی کنیم. ازآنجاکه عقد نکاح، به لحاظ ماهیت شخصی، جایگاه شرعی و آثار حقوقی خاص، با سایر قراردادها متفاوت است، بررسی امکان‌سنجی نکاح با هوش مصنوعی می‌تواند ابعاد ویژه‌تری از این چالش‌ها را آشکار سازد.

۳- انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی

۳-۱- مفهوم عقد نکاح

نکاح یکی از عقود خاص است که به‌موجب آن، رابطه‌ی زناشویی میان زن و مرد ایجاد می‌گردد. این عقد از جایگاه والایی در شریعت اسلام برخوردار بوده و در آیه ۲۱ سوره نساء[2] نیز به آن اشاره شده است. در قسمت پایانی این آیه آمده است: «أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا»؛ واژه‌ی میثاق در این آیه، به معنای پیمانی محکم و در تفاسیر، به عقد ازدواج تعبیر شده است (الشیخ الطبرسی، ج ۳، ص ۵۰). عقد نکاح همانند سایر عقود، بر پایه‌ی ایجاب و قبول بنا شده است و این دو رکن اساسی، برای تحقق آن ضروری‌اند. مطابق ماده ۱۰۶۶[3] قانون مدنی ایران، درصورتی‌که یکی از طرفین لال باشد، می‌تواند رضایت خود را از طریق اشاره اعلام نماید. برخی از حقوقدانان، حتی نوشته را نیز از مصادیق اشاره دانسته‌اند (جعفری لنگرودی، به نقل از کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۶۵۵). همچنین، در عقد نکاح شخصیت طرفین از اهمیت بالایی برخوردار است و در زمره‌ی عناصر اصلی و غیرقابل‌اغماض آن محسوب می‌شود؛ به‌گونه‌ای که اشتباه در اوصاف اساسیِ شخص مانند هویت، می‌تواند موجب بطلان عقد گردد (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۲۰۱).

۳-۲- نکاح با غیر انسان

از گذشته تاکنون، عقد نکاح به‌عنوان رابطه‌ای حقوقی، میان زن و مرد تعریف شده است و شکل‌گیری آن میان غیر انسان یا خارج از این چارچوب، قابل پذیرش نبوده است. همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد، با انعقاد عقد نکاح، طرفین به‌عنوان زوج و زوجه شناخته می‌شوند. حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا امکان انعقاد نکاح میان انسان و غیر انسان، مانند حیوان یا اشیاء، وجود دارد؟ از منظر فقهی، چنین امری به‌صراحت مردود است. در روایتی از امام صادق (علیه‌السلام) آمده است: ملعون است کسی که با حیوان ازدواج کند. (الکلینی، ج ۲، ص ۲۷۰) بر این اساس، نکاح با حیوان نه‌تنها ممنوع بلکه موجب بطلان عقد خواهد بود. از منظر عقلانی نیز، چنین پیوندی فاقد منطق حقوقی و اخلاقی است؛ چراکه حیوانات نه دارای عقل و شعور انسانی‌اند و نه توانایی ابراز اراده و رضایت دارند. همان‌طور که در

1. Uncitral Model Law on Automated Contracting 2024, Art 3: " a contract may be formed by the interaction of an automated system of a person with another automated system or with a person, if the system or person engages in conduct recognizing the formation of the contract"

۲. وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا

۳. هرگاه یکی از متعاقدین یا هر دو لال باشند، عقد به اشاره از طرف لال نیز واقع می‌شود، مشروط بر اینکه به‌طور وضوح حاکی از انشای عقد باشد.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

بخش‌های پیشین نیز اشاره شد، ایجاب و قبول به‌عنوان ارکان اساسی هر عقد، ازجمله نکاح نیازمند وجود اراده آگاهانه و اهلیت قانونی است که در موجودات غیر انسانی وجود ندارد. حتی ازدواج با اشیاء نیز از همین منظر مردود است. به‌عنوان نمونه، در کشور استرالیا، مردی به نام گیز[1] مدعی ازدواج با خودروی فورد خود شد؛ هرچند بعدها مشخص شد که این اقدام صرفاً یک نمایش رسانه‌ای و فاقد اعتبار حقوقی بوده است[2]. در تأیید همین رویکرد، ماده ۵ قانون ازدواج استرالیا[3] صراحتاً مقرر می‌دارد: ازدواج، اتحاد بین دو شخص است که با اراده و برای تمام عمر، با استثناء دیگران، تشکیل می‌شود[4]. بر این مبنا، حتی در نظام‌های حقوقی عرفی[5] و لیبرال مانند استرالیا نیز ازدواج تنها بین دو انسان امکان‌پذیر است؛ بنابراین، همان‌طور که پیش‌تر در بررسی وضعیت هوش مصنوعی نیز بیان شد، موجوداتی فاقد شخصیت حقوقی مستقل، مانند حیوانات، اشیاء یا سامانه‌های هوشمند همچون هوش مصنوعی و ربات‌ها، از شمول اشخاص طرف عقد خارج‌اند. این برداشت، هم با قواعد فقهی اسلام و هم با قوانین ایران و بسیاری از کشورها همخوانی دارد.

۳-۳- نکاح با هوش مصنوعی

الف- در فقه و ایران

نکاح یکی از سنت‌های دیرینه و از عقود مهم در نظام حقوقی و فرهنگی ایران به شمار می‌رود که همواره میان انسان‌ها واقع شده است. بااین‌حال، با گسترش روزافزون فناوری‌های نوین، به‌ویژه سامانه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که آیا می‌توان چنین پدیده‌ای را در حکم یک انسان تلقی نمود و امکان انعقاد عقد نکاح با آن را متصور شد؟ خانواده به‌عنوان یک نهاد اجتماعی بنیادین، در نگاه قرآن، نقشی اساسی در تأمین سلامت روانی و اخلاقی اعضاء خود، شامل زن و شوهر، والدین و فرزندان ایفا می‌کند (قندانی آرانی و صادقی آرانی، ۱۳۹۴). قرآن کریم در آیه ۲۱ سوره روم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً ...» این آیه به‌روشنی بر آن است که خداوند، همسرانی از جنس خود انسان برای وی آفریده تا موجبات آرامش و انس فراهم شود؛ بنابراین، از منظر قرآن، نکاح رابطه‌ای انسانی بوده و تنها میان انسان معنا و مفهوم می‌یابد. افزون بر این، یکی از اهداف اساسی ازدواج، تشکیل خانواده و تأمین نیازهای طبیعی، عاطفی و غریزی طرفین است (چراغی کوتیانی، ۱۳۸۸). بدیهی است که تحقق چنین کارکردهایی صرفاً در چارچوب یک رابطه انسانی ممکن خواهد بود. درحالی‌که هوش مصنوعی، به‌عنوان یک سامانه فاقد جسم، احساس و اراده، توانایی ایفای چنین نقشی را ندارد و نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای بنیادین انسانی در روابط زناشویی باشد. همان‌گونه که در بخش‌های پیشین اشاره شد، یکی از شرایط بنیادین برای انعقاد عقد، اهلیت است. با توجه به اینکه هوش مصنوعی نه شخصیت حقوقی مستقل دارد و نه از اراده و فهم برخوردار است، انعقاد عقد نکاح با آن غیرممکن است. حتی اگر در آینده فرض شود که به هوش مصنوعی شخصیت حقوقی اعطا گردد، این پرسش مطرح می‌شود که آیا می‌توان چنین موجودی را در قالب زوج یا زوجه تلقی کرد و امکان اعلام قبولی نکاح را برای آن متصور شد؟ پیش‌تر بیان شد برخی حقوقدانان، ازجمله دکتر کاتوزیان، نوشته و اشاره را در شرایط خاص، بیان اراده تلقی کرده‌اند؛ بنابراین، ممکن است تصور شود که اعلام

1. Gizz
2. 9News. (2025, February,13). queensland man marries his 1971 Ford Falcon in stunt wedding. retrieved August 1, 2025, from https://www.9news.com.au/national/queensland-man-marries-his-1971-ford-falcon-in-stunt-wedding/158ca78e-1a21-4a44-90ba-6f63739c80e1. Last visited 2025, August, 8
3. Marriage Act, 1961
4. Marriage Act 1961, section 5: "marriage means the union of two people to the exclusion of all others, voluntarily entered into for life"
5. Common law

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

قبولی از سوی هوش مصنوعی از طریق پیام یا گفتار صوتی، واجد آثار حقوقی باشد. بااین‌حال، ماهیت نکاح به‌عنوان عقدی با بار عاطفی، جنسی و حقوقی خاص ایجاب می‌کند که طرفین آن نه‌فقط واجد شخصیت حقوقی بلکه دارای ادراک، اراده واقعی، احساس و قابلیت ایفای تعهداتی چون نفقه و مهریه و ریاست خانوار باشند؛ شرایطی که به نظر نمی‌رسد حتی با اعطای شخصیت حقوقی نیز در مورد هوش مصنوعی محقق گردد. ازاین‌رو، حتی در پرتو فرضیه‌های توسعه‌یافته حقوقی، انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی در نظام فقهی و حقوقی ایران، همچنان ناممکن و غیرقابل تحقق به نظر می‌رسد. موضوعاتی مانند قابلیت تمکین، اجرای علقه زوجیت و تکالیف ناشی از نکاح، همگی بر این ناممکن بودن صحه می‌گذارند.

ب- در اروپا

اتحادیه اروپا، در مقایسه با بسیاری از مناطق دیگر جهان، پیشگام در تنظیم مقررات مربوط به فناوری‌های نوین ازجمله هوش مصنوعی بوده است. با وجود تلاش‌های این نهاد برای قانون‌گذاری دقیق در حوزه هوش مصنوعی، تاکنون مقرره‌ای مشخص در خصوص امکان‌سنجی عقد نکاح با سامانه‌های هوش مصنوعی به تصویب نرسیده است. بااین‌حال، در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مصوب[1] ۱۹۵۰، ماده ۱۲[2] صراحتاً اعلام می‌دارد که مردان و زنان در سن ازدواج، حق دارند ازدواج کنند و خانواده تشکیل دهند. اشاره به واژه‌های «مردان» و «زنان» بیانگر آن است که حق ازدواج در این سند، صرفاً به انسان‌ها تعلق دارد و موجودات دیگر، از شمول آن خارج‌اند. افزون بر این، همان‌گونه که در مقررات جدید هوش مصنوعی اتحادیه اروپا بیان شد، هرگونه استفاده‌ای از هوش مصنوعی که منجر به نقض کرامت انسانی یا حقوق بنیادین شود، غیرقابل‌قبول بوده و ممنوع است. ازآنجاکه نکاح، نهادی انسانی و دارای ابعاد عاطفی، ارادی و اخلاقی است، تسری آن به یک سامانه فاقد اراده مستقل، می‌تواند کرامت و شأن انسانی را خدشه‌دار نماید. بااین‌حال، با پیشرفت مداوم فناوری و گسترش حوزه تأثیرگذاری هوش مصنوعی، این احتمال مطرح است که در آینده قوانین مکمل یا متفاوتی در این خصوص در سطح اتحادیه اروپا یا کشورهای عضو تصویب گردد.

پ- در عربستان سعودی

عربستان سعودی، یکی از معدود کشورهای اسلامی است که در سال‌های اخیر گام‌های بلندی در حوزه فناوری، به‌ویژه در زمینه هوش مصنوعی برداشته است. ساخت پروژه عظیم «نئوم[3]» به‌عنوان شهری مبتنی بر فناوری‌های نوین، نمونه‌ای از این تحول است. در همین راستا، در سال ۲۰۱۷ میلادی، عربستان به ربات انسان‌نمایی به نام «سوفیا»[4] تابعیت اعطا کرد[5]؛ اقدامی که در سطح جهانی بازتاب وسیعی یافت و از آن به‌عنوان یکی از جلوه‌های نمادین در زمینه به رسمیت شناختن هوش مصنوعی یاد می‌شود. پرسش مهم آن است که آیا اعطای تابعیت، به معنای اعطای شخصیت حقوقی یا اهلیت قانونی برای انجام اعمال حقوقی همچون نکاح خواهد بود؟ از دیدگاه حقوقی، تابعیت مفهومی است که به اشخاص تعلق می‌گیرد و یکی از نتایج آن، بهره‌مندی از حقوق و تکالیف مدنی در قلمرو کشور متبوع است (آل‌کجباف، ۱۴۰۱، ص ۵۱)؛ اما وجود شخصیت، پیش‌شرط اساسی برای انتساب تابعیت است؛ یعنی تنها موجودی که از پیش به‌عنوان شخص شناخته شده باشد، می‌تواند تابعیت دریافت کند. درنتیجه، اعطای تابعیت به موجودی که

1. European Convention on Human Rights, 1950
2. European Convention on Human Rights, Art12:" men and women of marriageable age have the right to marry and to found a family, according to the national laws governing the exercise of this right"
3. Neom
4. Sophia
5. Wired. (2018, June 1). the agony of Sophia, the world's first robot citizen condemned to a lifeless career in marketing.retrieved August 7, 2025, from https://www.wired.com/story/sophia-robot-citizen-womens-rights-detriot-become-human-hanson-robotics. Last visited 2025, August, 8

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

اساساً فاقد شخصیت است، از نظر مفهومی و منطقی اشتباه و فاقد اثر حقوقی خواهد بود. ماده ۱۰[1] قانون تابعیت عربستان[2] مقرر می‌دارد که اعطای تابعیت سعودی تنها با تصمیم نخست‌وزیر و بر اساس توصیه وزیر کشور ممکن است. بااین‌حال، هیچ ماده‌ای در این قانون اعطای تابعیت به موجودی غیرانسانی را پیش‌بینی یا تجویز نکرده و اقدام مربوط به سوفیا، بیش از آنکه مبنای حقوقی داشته باشد، جنبه‌ای نمایشی و رسانه‌ای داشت. از سوی دیگر، نظام حقوقی عربستان بر پایه فقه حنبلی استوار است (کباره، ۲۰۰۳ م، ص ۱۷۲) و در مبانی فقه اسلامی، هوش مصنوعی و ربات فاقد شخصیت، اراده و جنسیت تلقی می‌شوند؛ درنتیجه، امکان تلقی آن‌ها به‌عنوان طرف عقد نکاح وجود ندارد. حتی اگر رباتی مانند سوفیا دارای ظاهر یا صدای زنانه باشد، این امر به‌هیچ‌وجه به معنای تعیین جنسیت یا قابلیت ایفای نقش زوجه نخواهد بود؛ بنابراین، بر اساس مبانی حقوقی و فقهی که قبلاً بیان شد، ازدواج با هوش مصنوعی در عربستان نه‌تنها از نظر قانون بلکه از حیث مبانی شرعی نیز غیرقابل‌تصور است؛ بنابراین، اعطای تابعیت به رباتی مانند سوفیا نه به معنای اعطای شخصیت حقوقی است، نه موجب ایجاد اهلیت قانونی می‌شود و درنتیجه نمی‌تواند مبنایی برای امکان نکاح با هوش مصنوعی تلقی شود.

ت- در ژاپن

ژاپن یکی از کشورهای پیشرو در زمینه فناوری‌های نوین در شرق آسیا است. این کشور در حوزه رباتیک، هوش مصنوعی و تعاملات انسان با ماشین، دستاوردهای متعددی داشته و زمینه‌ساز بروز بسیاری از تحولات فناورانه در سطح جهانی بوده است. با وجود این، در نظام حقوقی ژاپن، هیچ قانون مدون و مشخصی در رابطه با امکان نکاح با هوش مصنوعی یا موجودات غیرانسانی وجود ندارد. در سال ۲۰۲۲ میلادی، فردی به نام «آکیهیکو کُندو[3]» با شخصیت هولوگرامی‌ای به نام «هاتسونه میکو[4]» مراسم ازدواج برگزار کرد. این هولوگرام که به‌عنوان دستیار صوتی و شخصیت مجازی طراحی شده بود، چهره‌ای دخترانه داشت و از طریق فناوری هوش مصنوعی، قابلیت تعامل گفتاری با کاربر را فراهم می‌کرد. حتی مدیر شرکت سازنده این فناوری از آن به‌عنوان همسر ایده‌آل آینده یاد کرده بود. بااین‌حال، دولت ژاپن این ازدواج را به‌صورت رسمی به ثبت نرساند و آن را به رسمیت نشناخت[5]. با توجه به مباحث پیش‌گفته در خصوص ماهیت نکاح، روشن است که تحقق عقد ازدواج مستلزم وجود عناصر اساسی چون شخصیت، اراده، اهلیت و توانایی ایفای تعهدات زوجیت است. حال آنکه هولوگرامی مانند هاتسونه میکو، فاقد جسم مادی، اراده مستقل و قابلیت تماس فیزیکی است و صرفاً بر اساس مجموعه‌ای از الگوریتم‌ها و برنامه‌های از پیش تعریف‌شده عمل می‌کند. ازاین‌رو، نمی‌توان آن را طرف دارای صلاحیت برای انعقاد عقد نکاح دانست. هرچند از منظر فنی می‌توان هاتسونه میکو را تا حدی با رباتی مانند سوفیا که در عربستان به آن تابعیت اعطا شد مقایسه نمود؛ اما با در نظر گرفتن اینکه سوفیا دست‌کم دارای پیکره فیزیکی، قدرت تعامل حرکتی و شناسایی چهره است، حتی از منظر فناوری نیز تفاوت‌هایی بنیادین میان این دو وجود دارد. با این همه، هیچ‌یک از این ویژگی‌ها درنهایت به ایجاد شخصیت حقوقی یا تحقق اراده و قصد واقعی برای نکاح منجر نمی‌شوند. درنتیجه، با توجه به عدم وجود چارچوب قانونی مشخص در ژاپن و نیز فقدان شرایط اساسی تشکیل عقد، نکاح با هوش مصنوعی در این کشور فاقد اعتبار تلقی می‌شود.

1. Saudi Arabian Nationality Regulations 1374 H, Art 10: "Saudi Arabian nationality is granted by the prime minister based on the recommendation of the minister of interior"
2. Saudi Arabian Nationality Regulations 1374 H
3. Kondo Akihiko
4. Hatsune Miku
5. CBC. (2022, May 9). “i love her and see her as a real woman”: meet a man who married an artificial intelligence hologram.retrieved August 4, 2025, from https://www.cbc.ca/documentaries/the-nature-of-things/i-love-her-and-see-her-as-a-real-woman-meet-a-man-who-married-an-artificial-intelligence-hologram-1.6253767. Last visited 2025, August, 8

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

ث- در آمریکا

ایالات‌متحده آمریکا به‌عنوان یکی از پیشگامان عرصه فناوری، نقش مؤثری در توسعه و کاربرد هوش مصنوعی داشته و بسیاری از سامانه‌های اولیه هوش مصنوعی در این کشور طراحی و تولید شده‌اند. در سال ۲۰۲۵ میلادی، دولت وقت ایالات‌متحده به رهبری دونالد ترامپ، برنامه ملی اقدام برای هوش مصنوعی را تدوین و اعلام کرد که با هدف تسریع نوآوری، توسعه زیرساخت‌های فناوری و تقویت موقعیت رقابتی ایالات‌متحده در سطح بین‌المللی طراحی شده بود[1]. با وجود این اقدامات، تاکنون قانون خاصی در زمینه اعطای شخصیت حقوقی، اهلیت یا پذیرش سامانه‌های هوش مصنوعی در حوزه عقود شخصی ازجمله نکاح در ایالات‌متحده به تصویب نرسیده است. با وجود خلأ قانونی، علاقه عمومی به استفاده از سامانه‌های هوشمند در آمریکا قابل‌توجه است. به‌عنوان نمونه، در سال ۲۰۲۵، یک شهروند زن آمریکایی در رسانه‌ها از ایجاد رابطه عاطفی با یک چت‌بات مبتنی بر هوش مصنوعی خبر داد[2]. بااین‌حال، مطابق با اصول حقوقی ایالات‌متحده، نکاح مستلزم وجود اراده، اهلیت و شخصیت حقوقی است و درنتیجه، ازدواج با هوش مصنوعی در حال حاضر در این کشور از نظر قانونی فاقد اعتبار محسوب می‌شود[3].

٤- چالش‌های انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی

٤-١- فرزندآوری

یکی از اهداف اصلی ازدواج در بسیاری از نظام‌های حقوقی و همچنین آموزه‌های دینی و اجتماعی، تداوم نسل و تولیدمثل است؛ امری که هم ضامن بقای بشر است و هم نقش اساسی در شکل‌گیری نهاد خانواده ایفا می‌کند (آشتیانی عراقی و آخوند، ۱۳۹۱). به‌طور طبیعی، فرزند حاصل پیوند بیولوژیکی میان زن و مرد است و فقدان یکی از آن دو، فرآیند تولیدمثل را غیرممکن می‌سازد. حال اگر قرار باشد ازدواج میان انسان و هوش مصنوعی به رسمیت شناخته شود، این پرسش مطرح می‌شود که امکان فرزندآوری در چنین رابطه‌ای چگونه قابل تصور خواهد بود؟ همان‌گونه که در مباحث پیشین بیان شد، حتی پیشرفته‌ترین اشکال هوش مصنوعی ازجمله ربات‌هایی مانند سوفیا نیز صرفاً ابزارهایی فناورانه‌اند که یا در قالب نرم‌افزار عمل می‌کنند یا در قالب کالبد فیزیکی بدون توان زیستی هستند. گرچه ممکن است در آینده قابلیت‌هایی مانند بروز احساسات یا حتی اراده شبه‌انسانی در این سامانه‌ها ایجاد شود؛ اما نبود عناصر زیستی مانند تخمک یا اسپرم، ذاتاً مانع از امکان تولیدمثل طبیعی می‌شود. حتی فناوری‌هایی نظیر لقاح مصنوعی یا رحم‌های مصنوعی نیز، بدون حضور دو انسانِ واجد شرایط زیستی، صرفاً روش‌هایی کمکی تلقی می‌شوند و جایگزین رابطه انسانی در ازدواج نخواهند شد؛ بنابراین، ناتوانی هوش مصنوعی در ایفای نقش تولیدمثل، از چالش‌های جدی و اساسی در بحث نکاح با این سامانه‌هاست و دلیلی دیگر بر آن است که این نوع ازدواج، نتواند با اهداف بنیادین عقد نکاح هم‌راستا تلقی شود.

٤-٢- خانواده

ازدواج، صرفاً یک قرارداد برای پاسخ به نیازهای جسمی یا تولیدمثل نیست بلکه بنیان خانواده را تشکیل می‌دهد و زمینه‌ساز تربیت نسل، حمایت روانی و ایجاد روابط پایدار انسانی است. در دین اسلام، خانواده جایگاهی رفیع دارد و به آن توجه ویژه‌ای شده است. در حقوق ایران نیز این مسئله در قالب الزامات قانونی متجلی شده است؛ به‌ویژه در مواد

1. America's AI Action Plan, 2025
2. New York post. (2025, May 12). woman marries AI robot. New York Post. Retrieved August 7, 2025, from https://nypost.com/2025/05/12/lifestyle/woman-married-to-an-ai-robot. Last visited 2025, August, 8
3. Republic labs AI. (2025, February 24). Is it legal to marry an AI? retrieved August 7, 2025, from https://blog.republiclabs.ai/2025/02/is-it-legal-to-marry-ai.html. Last visited 2025, August, 8

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۱۱۰۳ و ۱۱۰۴ قانون مدنی که به‌صراحت بیان می‌دارند زوجین مکلف به حسن معاشرت بوده و باید در تحکیم مبانی خانواده و تربیت فرزندان با یکدیگر معاضدت نمایند. منظور از حسن معاشرت در این مواد، رفتاری توأم با عشق، احترام، صمیمیت و درک متقابل است؛ مؤلفه‌هایی که ریشه در احساس، اراده و شخصیت انسانی دارند. درحالی‌که همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، هوش مصنوعی فاقد احساسات انسانی و اراده مستقل است و تنها در چارچوب الگوریتم‌هایی عمل می‌کند که از پیش برای آن تعریف شده‌اند. درنتیجه، در صورت پذیرش فرضی نکاح میان انسان و سامانه هوش مصنوعی، نه‌تنها روابط عاطفی واقعی میان زوجین شکل نمی‌گیرد بلکه بنیان عاطفی خانواده نیز سست خواهد بود. این مسئله به‌ویژه در زمینه تربیت فرزندان یا حتی در مواردی مانند فرزندخواندگی نیز اثرگذار است؛ زیرا نبود حس پدرانه یا مادرانه، می‌تواند در سلامت روانی کودک آسیب وارد سازد؛ بنابراین، عدم توانایی هوش مصنوعی در برقراری ارتباط انسانی، عاطفی و تربیتی با طرف انسانی، یکی از موانع اساسی مشروعیت و اعتبار عقد نکاح در این نوع روابط به شمار می‌رود.

٤-۳- نفقه زوجه

نفقه از توابع مهم و الزامی عقد نکاح به شمار می‌رود. مطابق ماده ۱۱۰۶ قانون مدنی ایران، در نکاح دائم، تأمین نفقه زن بر عهده شوهر است .همچنین در فقه اسلامی، این حکم ریشه در آیه ۳۴ سوره نساء دارد که می‌فرماید: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ...» در ترجمه این آیه آمده است: مردان سرپرست و نگهبان زنان اند، به دلیل برتری‌هایی که خداوند برای بعضی نسبت به بعضی دیگر قرار داده است و به دلیل انفاق‌هایی که از اموالشان (در مورد زنان) می‌کنند. از دیدگاه حقوقی و فقهی، تعیین جایگاه زوج و زوجه در عقد نکاح، امری بنیادین است؛ چراکه بسیاری از آثار عقد، مانند نفقه و ریاست خانواده، بر پایه‌ی این تقسیم حقوقی بنا شده‌اند. حال پرسش آن است که در صورت انعقاد نکاح با هوش مصنوعی، چگونه می‌توان نقش زوج یا زوجه را تعریف کرد؟ در فرضی که یک مرد با رباتی همچون سوفیا که ظاهر و صدای زنانه دارد ازدواج کند، ممکن است در ظاهر این تقسیم ساده به نظر برسد؛ اما همین ظاهر نیز نمی‌تواند مبنای قابل اتکای حقوقی یا فقهی برای تعیین نقش زوجه باشد. درصورتی‌که یک زن با رباتی دارای صدای مردانه یا چهره مردانه ازدواج کند، این اشکال شدیدتر خواهد شد؛ چراکه همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد، هوش مصنوعی فاقد شخصیت و جنسیت واقعی است و حتی پیشرفته‌ترین نمونه‌های آن، صرفاً پیکره‌ای مکانیکی یا نرم‌افزاری فاقد هویت جنسی حقیقی‌اند. درنتیجه، ناتوانی در تعیین طرفین عقد از حیث زوج یا زوجه بودن، نه‌تنها مانع اجرای صحیح احکام مالی ناشی از نکاح مانند نفقه می‌شود بلکه به اصل صحت عقد نیز لطمه وارد می‌سازد. افزون بر این، در حقوق ایران، خودداری از پرداخت نفقه از سوی زوج، موجب مسئولیت قانونی است. بااین‌حال، پیش‌تر بیان شد هوش مصنوعی فاقد شخصیت و اهلیت لازم برای پاسخ‌گویی در برابر چنین تعهداتی است؛ بنابراین، حتی اگر نکاحی با حضور هوش مصنوعی فرض شود، اجرای آثار مالی و حمایتی آن ازجمله نفقه، در عمل امکان‌پذیر نخواهد بود. این اشکال، هم از منظر فقهی و هم از نگاه حقوق موضوعه، یکی از موانع اساسی در پذیرش نکاح با هوش مصنوعی محسوب می‌شود.

یافته‌ها

بر اساس بررسی‌های انجام‌شده، یافته‌های پژوهش نشان داد:

۱. در نظام حقوقی ایران، هوش مصنوعی به دلیل فقدان شخصیت حقوقی و اهلیت قانونی، امکان انعقاد عقد نکاح را ندارد.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۲. از منظر فقه اسلامی، نبود اراده معتبر، جنسیت واقعی و توانایی ایفای تعهدات زوجیت موجب بطلان چنین عقدی است.
۳. در نظام‌های حقوقی بین‌المللی ازجمله اتحادیه اروپا، ژاپن، آمریکا و عربستان سعودی، هیچ مقرره‌ای که نکاح با هوش مصنوعی را به رسمیت بشناسد وجود ندارد.
۴. چالش‌هایی ازجمله نفقه، ریاست خانواده، تولیدمثل و تربیت فرزند، مانع اجرای مؤثر چنین عقدی حتی در فرض پذیرش نظری آن می‌شود.
۵. اعطای برخی امتیازات نمادین به ربات‌ها، مانند اعطای تابعیت به ربات سوفیا در عربستان، به معنای پذیرش شخصیت یا اهلیت آن نیست و آثار نکاح بر آن مترتب نمی‌شود.

نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد با وجود توجه روزافزون قانون‌گذاران داخلی و بین‌المللی به پدیده هوش مصنوعی که در اسنادی چون سند ملی آیو در ایران و قانون هوش مصنوعی اتحادیه اروپا بازتاب یافته است، همچنان خلأ جدی در حوزه ورود این فناوری به قراردادهای شخصی و به‌ویژه عقد نکاح وجود دارد. تحلیل مقررات و مبانی فقهی در ایران آشکار ساخت که فقدان شخصیت و اهلیت قانونی برای هوش مصنوعی، مانعی بنیادین بر سر راه تشکیل عقد نکاح است. از منظر فقه اسلامی نیز، شروط اساسی مانند اراده معتبر، جنسیت واقعی، توانایی انجام تعهدات زوجیت و تحقق مقاصد نکاح، در موجودات غیرانسانی فراهم نیست و درنتیجه چنین پیوندی فاقد مشروعیت است. بررسی‌های بیشتر نشان داد که حتی در نظام‌های حقوقی بین‌المللی مانند اتحادیه اروپا، ژاپن، عربستان و ایالات‌متحده آمریکا، نکاح با هوش مصنوعی به رسمیت شناخته نشده و موانع حقوقی متعددی بر سر راه آن وجود دارد. مواردی چون نفقه، ریاست خانواده، تولیدمثل و تربیت فرزند، ازجمله چالش‌هایی هستند که حتی در صورت پذیرش نظری این عقد، مانع اجرای مؤثر آن خواهند بود. در جمع‌بندی، می‌توان گفت تا زمانی که هوش مصنوعی فاقد شخصیت حقوقی، اهلیت قانونی، اراده و توانایی در پذیرش مسئولیت‌های ناشی از نکاح باشد، انعقاد چنین عقدی از منظر حقوقی، فقهی و بین‌المللی نامعتبر است. این نتیجه ضرورت بازنگری در مفاهیم بنیادین حقوق خصوصی و تدوین مقررات متناسب با تحولات فناورانه را بیش‌ازپیش برجسته می‌سازد.

منابع

آشتیانی عراقی، مهدیه، و آخوند، سکینه. (۱۳۹۱). اهداف ازدواج و کارکردهای آن از منظر اسلام. *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*.

آل کجباف، حسین. (۱۴۰۱). *حقوق بین‌الملل خصوصی ۱*. تهران: نشر پیام نور.

اسماعیل چراغی کوتیانی. (۱۳۸۸). رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده. *نشریه معرفت*، ۱۸(۴)، ۳۵.

بابایی، ایرج. (۱۳۹۹). مفهوم مسئولیت مدنی. *دانشنامه‌های حقوقی*، ۳(۶)، ۱۱-۲۹.

جباری، شعبانعلی. (۱۳۹۳). *مسئولیت مدنی*. پژوهشکده باقرالعلوم.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۴۰۳). *ترمینولوژی حقوق*. تهران: نشر گنج دانش.

دهخدا، علی‌اکبر. (۱۴۰۴). *لغت‌نامه دهخدا*. به نقل از https://vajehyab.com. آخرین بازدید: ۱۶ مرداد ۱۴۰۴.

شهیدی، مهدی. (۱۴۰۳). *حقوق مدنی ۳: تعهدات*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی مجد.

صفایی، حسن، و قاسم‌زاده، مرتضی. (۱۴۰۱). *اشخاص و محجورین*. تهران: نشر سمت.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸ ه.ق). *مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: نشر دارالمعرفه.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

عبدالفتاح ظافر، کباره. (۲۰۰۳ م). *التشریع الاسلامی: نشأته و مصادره و تاریخه*. ریاض: نشر مکتبة الرشد ناشرون.

عمید، حسن. (۱۴۰۴). *فرهنگ عمید*. به نقل از https://logatyab.ir. آخرین بازدید: ۱۶ مرداد ۱۴۰۴.

قندانی آرانی، علی‌اکبر، و صادقی آرانی، زهرا. (۱۳۹۴). *خانواده و سبک زندگی اسلامی (خانواده قرآنی)*. کنگره بین‌المللی روانشناسی و علوم تربیتی با رویکرد اسلامی.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۲). *قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی*. تهران: نشر میزان.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳). *الکافی*. تهران: نشر دار الکتب الإسلامیة.

یوسفی، فهیمه. (۱۴۰۴). کاربردهای هوش مصنوعی در نظام حقوقی؛ فرصت‌ها، چالش‌ها و راهکارها. *تحقیقات کاربردی فقه و حقوق*، ۵(۱)، ۱۷۴-۱۸۶.

Commonwealth of Australia. (1961). *Marriage Act 1961*. Retrieved from https://www.legislation.gov.au

Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*. Rome: Council of Europe. Retrieved from https://www.echr.coe.int

European Parliament. (2017). *Report with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL))*. Brussels: European Parliament.

European Union. (2024). *Artificial Intelligence Act, Regulation (EU) 2024/1689*. Official Journal of the European Union. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu

Saudi Arabia. (1994). *Saudi Arabian Nationality Law (Royal Decree No. M/88 of 1374H)*. Riyadh: Government of Saudi Arabia.

United Nations Commission on International Trade Law. (2024). *UNCITRAL Model Law on the Use of Automated Contracting Systems*. Vienna: United Nations. Retrieved from https://uncitral.un.org

استناد به این مقاله: طاهری، یاشار، و ابوالحسنی، محمد. (۱۴۰۴). امکان‌سنجی فقهی و حقوقی انعقاد عقد نکاح با هوش مصنوعی با نگاهی به قواعد عمومی قراردادها در نظام حقوقی ایران و بین‌الملل. *فصلنامه تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق*، ۵(۲)، ۱۰۲-۱۱۶.

Modern Interdisciplinary Research in Law is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Archive of SID.ir